

І. ПЕРЕД ВІЙНОЮ

Знову стати щасливими

Коли почали руйнувати Ізраїль, Ісаак Блох не міг ухвалити рішення: накласти на себе руки чи податися до Єврейського дому. Колись у його квартирі книги стосами сягали стелі, а килими були такі пухнасті, що в них губилися гральні кості; потім у нього було півтори кімнати з земляною долівкою; згодом підлогу йому замінив лісовий ґрунт під байдужими зорями; жив він і під мостинами в християнина, на вшанування праведності якого за півсвіту та три чверті століття по тому посадовлять дерево¹; він стільки днів провів у норі, що його коліна більше ніколи не розгиналися повністю; між циган, партизанів і поляків сумнівної порядності; у дорозі, вигнанні, таборах для переміщених осіб; на судні з пляшкою, в яку дивним чином агностик, що страждав на безсоння, помістив корабель; по той бік океану, який він так і не перетнув; над півдесятком продовольчих крамничок, у яких він гробив себе, лаштуючи їх і продаючи за ламані центи; з жінкою, що раз по раз так перевіряла, чи замкнула вона двері, що псувала замки, а тоді померла від старості в сорок два роки, не сказавши до того часу жодного похвального слова, хоча клітини вбитої матері все ще ділилися в неї в мозку; і врешті останню чверть століття він прожив у Сілвер-Спрингу в будинку з мансардою, що нагадував сувенірну кульку: десять фунтів Романа Вишняка² вигорають на кавовому столику; «Вороги. Історія кохання»³ розмагнічується в останньому на всьому світі робочому відеоманітофоні; ячний салат розкладається на пташиний грип у холодильнику, муміфікованому фотографіями прекрасних, геніальних і не хворих на рак правнуків.

Німецькі садівники обрізали Ісаакове генеалогічне дерево аж під галицький ґрунт. Проте завдяки талану й інтуїції та без жодної

¹ У 1992 році в Єрусалимі рабин Джеффри Вольберг заснував Сад Праведників світу на честь тисяч неевреїв, що боролися проти нацизму та рятували життя євреям під час геноциду. (*Тут і далі прим. перекл.*)

² Роман Соломонович Вишняк — американський фотограф, що походить від російських євреїв.

³ «Вороги. Історія кохання» (англ. *Enemies. A Love Story*) — фільм про заплутану історію кохання чоловіка, що пережив Голокост, знятий у 1989 році за романом Іцхака Башевіса-Зінгера.

допомоги згори він пересадив коріння на тротуари Вашингтона — і за його життя воно встигло пустити пагони. Тож якщо Америка не переслідуватиме євреїв — *поки*, як би виправив його син Ірв, — дерево й надалі галузитиметься і цвістиме. Звісно, до того моменту Ісаак уже давно повернеться в нору. Він ніколи не розігне колін, проте в його невідомому віці, з невідомим, але близьким безчестям, прийшов час розтиснути єврейські кулаки та визнати початок кінця. А між визнанням і прийняттям лежить депресія.

Навіть якщо й забути про знищення Ізраїлю, то час все одно був невдалим: кілька тижнів залишалося до бар-міцви старшого правнука, в якій Ісаак вбачав свою життєву фінішну лінію після того, як перетнув попередню — народження найменшого правнука. Та ніхто не міг передбачити, коли душа старого єврея звільнить тіло, а тіло — жадану спальню для наступного в черзі. Так само ніхто не здатен прискорити чи, навпаки, затримати зрілість. І знову ж таки, купівля десятка авіаквитків без можливості повернення коштів, бронь у вашингтонському «Гілтоні» та виплата двадцяти трьох тисяч доларів на депозити для запланованої ще одразу після зимової олімпіади бар-міцви не гарантує, що вона відбудеться.

Групка хлопчаків вешталася залами Адас-Ізраель. Вони сміялися та штовхалися, а кров шурувала від незрозумілих мізків до незрозумілих геніталій, а тоді назад у грі з нульовою сумою, яка зветься пубертат.

— Та ні, ну серйозно, — казав один, і «р» застрягла в нього в піднебінному розширювачі, — єдина перевага мінетів — це те, що разом тобі ще й подрочать по-мокрому.

— Воістину.

— Бо інакше це все одно, що шпилити зубату склянку з водою.

— А в цьому сенсу немає, — висноував рудий хлопчисько, якого все ще хапали дрижаки від думок про епілог «Гаррі Поттера та смертельних реліквій».

— Ну ти й нігіліст.

Якби Бог існував і судив, то пробачив би цим підліткам геть усе, знаючи, що ними зсередини керують сили поза їхньою владою. Крім того, ці хлопчак так само були створені за Його подобою.

Між підлітками запала тиша; вони сповільнили ходу, щоб подивитися, як Марго Вассерман жадібно п'є воду. Подейкують, що її батьки паркують два авто перед дверима тримісного гаража, бо в них п'ять машин. Подейкують, що її померанському шпіцу не відрізали яєла, тому вони теліпались, як гарбузи.

— Чорт, хотів би я бути тим фонтанчиком, — бурмотів хлопчик із єврейським ім'ям Перец-Їцхак.

— Хотів би я бути клаптиком трусиків на її промежині.

— Хотів би я наповнити член ртуттю.

Запала мовчанка.

— Що ти несеш?

— Ну знаєте, — протягнув Марті Коган-Розенбаум, вроджений Хаїм бен Кальман, — зробити з члена градусник.

— Поїдаючи суші?

— Ну або просто вколоти її. Та пофігу як. Чуваче, ну ти ж розумієш, про що я.

Четверо замотали головами з випадковою синхронністю, спостерігаючи за грою в пінг-понг.

Підліток прошепотів:

— *Аби запхнути їй у дупу.*

Іншим хлопчикам пощастило, що їхні мами жили в двадцять першому столітті та вимірювали температуру електронним термометром у вусі. А Хаїмові пощастило, що товариші відволіклися, перш ніж раз і назавжди вигадати та приліпити йому прізвисько.

Сем сидів на лавці перед кабінетом рабина Зінгера, опустивши голову та прикипівши поглядом до долонь на колінах, наче монах перед спаленням. Хлопці спинилися та зірвали на ньому ненависть до самих себе.

— Ми чули, що ти написав, — буркнув один, тицяючи Семові пальцем у груди. — Ти перейшов межу.

— Це повний звідос, братан.

Дивно, зазвичай Семовий зрадницький піт не котився, доки загроза ще нависала.

— Я цього не писав і я вам не *братан*, — він зобразив у повітрі лапки.

Він міг би так сказати, але не сказав. Він також міг пояснити, чому насправді все було не так, як видавалося. Проте він цього не зробив. Натомість, він просто прийняв це, як завжди робив у гвінському житті по цей бік екрана.

По той бік рабинових дверей, по той бік рабинового столу сиділи Семові батьки, Джейкоб і Джулія. Вони не хотіли перебувати там. Ніхто цього не бажав.

Рабин повинен був закінчити вишивання витіюватими словами про якогось Ральфа Кремберга, перш ніж його закопають о другій. Джейкоб краще би працював над талмудом для «Вічно вмируючого

народу»¹, або ж обшарював будинок у пошуках загубленого телефону, чи бодай тиснув на важелі Інтернету в пошуках порції допаміну. В Джулії сьогодні мав би бути вихідний, а сталося зовсім навпаки.

— Хіба Сем не повинен бути присутнім? — поцікавився Джейкоб.

— Думаю, краще цю розмову вести з дорослими, — відповів рабин Зінгер.

— Сем дорослий.

— Сем *не* дорослий, — відрізала Джулія.

— Бо він не довчив три вірші благословення, що йде після благословення після гафтары²?

Джулія проігнорувала Джейкоба, поклала руку на стіл рабина та сказала:

— Перечити вчителів — абсолютно неприпустимо, й ми хочемо знайти спосіб, як усе виправити.

— У той же час, — продовжив Джейкоб, — вам не здається, що в даному випадку виключення зі школи — це трохи драконівське покарання; і що це насправді *не така* вже й проблема?

— Джейкобе...

— Що?

Джулія спробувала подати чоловікові сигнал так, щоб його не побачив рабин, тому приклала два пальця до брови та трохи похитала головою, надимаючи ніздрі. Тієї миті вона більше нагадувала помічника тренера спортивної команди, ніж дружину, матір і члена громади, що намагається вберегти синовий замок із піску від хвиль океану.

— Адам-Ізраель — прогресивний шул³, — продовжував рабин, уникаючи зорового контакту з Джейкобом, який неконтрольовано, наче через блювотний рефлекс, закотив очі.

— Ми пишаємося, що протягом тривалого часу не обмежуємося лише культурними приписами в тій чи іншій ситуації та знаходимо божественне світло, Ор Ейн Соф⁴, у кожному. Проте расистські висловлення — це насправді дуже велика проблема.

— *Що?* — ошелешено спитала Джулія, змінивши позу.

— Цього не може бути, — сказав Джейкоб.

Рабин зітхнув по-рабинськи та підсунув до Джулії клаптик паперу.

¹ Цитата єврейського культурного й суспільного діяча Шимона Равидовича. Він мав на увазі, що євреям завжди здається, ніби вони в небезпеці занепаду.

² Гафтара — уривок із книги Пророків, який завершує публічне читання тижневого розділу з Торі в суботу, свята та пости.

³ Шул — єврейська школа.

⁴ Ор Ейн Соф — одне з визначень Бога в кабалі.

— Він *сказав* це? — запитала жінка.

— Написав.

— Написав *що*? — вигукнув Джейкоб.

Не вірячи своїм очам, Джулія замотала головою та тихо прочитала: «Смердючий араб, китайоза, манда, япошка, підар, нацмен, жидяра, н-р¹».

— Він написав «н-р»? — перепитав Джейкоб. — Чи *саме* слово?

— Саме слово, — пояснив рабин.

Хоча становище, в якому перебував його син, вимагало від Джейкоба сконцентрованості, він відволікся на той факт, що з усіх слів називати не можна було лише одне.

— Певно, це якесь непорозуміння, — констатувала Джулія та нарешті передала листок Джейкобу. — Сем у тваринах душі не чує...

— *Душить* гуся? Це ж не расистська назва. Це статевий акт. Здається. Мабуть.

— Тут не тільки назви, — відповів рабин.

— Знаєте, я схилиюся до думки, що «смердючий араб» — це теж назва статевого акту.

— Повірю вам на слово.

— Я маю на увазі, можливо, ми абсолютно неправильно трактуємо цей перелік.

Знову не звертаючи уваги на чоловіка, Джулія продовжувала:

— А що Сем про це каже?

Рабин почухав бороду, видлбуючи слова, наче макака бліх.

— Він усе заперечує. Категорично. Але до початку уроку цих слів там не було, й він єдиний, хто сидить за тією партою.

— Він цього не робив, — запевнив Джейкоб.

— Це його почерк, — не погодилась Джулія.

— Усі тринадцятирічні хлопчики пишуть однаково.

Рабин сказав:

— У нього не було іншого пояснення тому, як цей напис там з'явився.

— Він і не повинен пояснювати, — заперечив чоловік. — І навіть якби Сем *справді* написав ці слова, навіщо йому взагалі лишати їх на столі? Таке нахабство підтверджує, що він не винен. Як у «Основному інстинкті».

— Але в «Основному інстинкті» вона *справді* це зробила, — сказала Джулія.

— Правда?

¹ Н-р — скорочення від образливої назви людини негроїдної раси.

— Ніж для льоду.

— Так, справді. Але ж то було кіно. Очевидно, що Сема підставила інша дитина, справжній расист.

Жінка заговорила з рабином:

— Ми подбаємо про те, щоб Сем зрозумів, що цей його напис — дуже образливий.

— Джуліє, — вигукнув Джейкоб.

— Чи буде достатньо вибачення перед учителем, щоб відновити його підготовку до бар-міцви?

— Саме це я і хотів запропонувати. Та боюся, що люди вже перемовляються про ці його обмовки. Тож...

Джейкоб розчаровано пхикнув. Цієї манери він навчив Сема, або ж сам перейняв її в сина.

— До речі, а *кого* ці слова ображають? Є величезна різниця між тим, щоб розквасити комусь носа, чи махати кулаками в повітрі.

Рабин окинув Джейкоба довгим поглядом, а тоді запитав:

— Чи були в Сема проблеми вдома?

— У нього було забагато домашніх завдань, — відповіла Джулія.

— Він цього *не робив*.

— А ще він готувався до бар-міцви — це принаймні теоретично займає годину на день. Плюс уроки гри на віолончелі, футбол. І в його молодшого брата Макса зараз якийсь екзистенційний період, що для усіх нас став викликом. Ну, а наймолодший, Бенджі...

— Я бачу, що в нього й справді багато справ, — резюмував рабин. — І я дійсно співчуваю йому. Ми забагато вимагаємо від наших дітей. Більше, ніж вимагали свого часу від нас. Та все ж расизму тут не місце.

— Звісно, ні, — погодилася Джулія.

— Чекайте. Тепер ви називаєте Сема *расистом*?

— Я цього не казав, пане Блох.

— Ви *сказали*. Ви *щойно* *сказали*. Джуліє...

— Я не пам'ятаю дослівно.

— Я сказав: «Расизму тут не місце».

— Расизм — це те, що проявляють расисти.

— Чи говорили ви колись неправду, пане Блох?

Джейкоб рефлексивно почав шукати телефон у своїй кишені.

— Я припускаю, що, як і всі, хто коли-небудь жив на цьому світі, ви сказали неправду. Але це не робить вас брехуном, — сказав рабин.

— Ви називаєте мене брехуном? — запитав Джейкоб, стиснувши кулаки.

— Ви боретеся з тінню, містер Блох.

Джейкоб повернувся до дружини.

— Так, слово на «н» — погане. Погане, погане, надзвичайно погане. Та це було лише одне слово серед інших.

— Ти думаєш, що ширший сексистський, гомофобний і збочений контекст *покращує* ситуацію?

— Але *він цього не робив*.

Рабин засовався у кріслі.

— Я можу говорити відверто? — він витримав паузу, зробивши достоту недовірливий вираз обличчя та длубаючись великим пальцем у ніздрі. — Бути онуком Ірвіна Блоха — це дуже непросто для Сема.

Джулія відхилилася назад, задумавшись про піщані фортеці та ворота синтоїстського храму в Орегоні, які два роки тому змило цунамі.

Джейкоб перевів погляд на рабина.

— Перепрошую?

— Бути дитині прикладом для наслідування...

— Це ж добре.

Рабин повернувся до Джулії.

— Ви, певно, мене розумієте.

— Я вас розумію.

— Ми вас *не* розуміємо.

— Певно, Семові здавалося, що будь-що, що він скаже, неважливо...

— Ви читали другий том біографії Ліндона Джонсона авторства Роберта Каро?

— Ні.

— Що ж, якби ви були рабином, близьким до людей, і *таки* прочитали класику жанру, то ви би знали, що сторінки 432—435 присвячені оповіді про Ірвіна Блоха, який зробив для прийняття закону «Про виборчі права» більше, ніж будь-хто інший у Вашингтоні та й узагалі *будь-де*. Хлопцеві *не знайти* кращого прикладу.

— Хлопцеві не довелося й шукати, — відповіла Джулія, дивлячись уперед.

— А тепер... чи мій батько написав щось таке, про що варто шкодувати? Так. Це правда. Про це варто шкодувати. І він шкодує. Він п'є по вінця повну чашу каяття. Але припускати, ніби його праведність — це щось інше, ніж просто натхнення для його онуків...

— Із усією повагою, пане Блох...

Джейкоб розвернувся до жінки.

- Пішли звідси.
- Давай врешті займемося тим, що потрібно для Сема.
- Тут Семові нічого не потрібно. Примусити його до бар-міцви було помилкою.
- Що? Джейкобе, ми його не примушували. Могли хіба що трохи *підштовхнути*, але...
- Ми трохи підштовхнули його зробити обрізання. До бар-міцви ми його реально змусили.
- Твій дід останні два роки розповідає, що він досі живий лише тому, що чекає на Семову бар-міцву.
- Ще одна причина цього не робити.
- І ми хотіли, аби Сем не забував, що він єврей.
- А ми йому хоч раз давали можливість забути?
- Щоб *був* євреєм.
- Так, євреєм. Але хіба *релігійним*?

Джейкоб ніколи не знав відповіді на питання, чи вірить він. Він не знав, яке буває життя без синагоги, ніколи не порушував кашрут¹, ніколи не вагався — навіть у миті найбільших сумнівів щодо Ізраїлю чи батька, американського єврейства чи відсутності Бога, що його діти хоча б трохи говоритимуть на івриті та розбиратимуться в традиціях. Та релігія не базується на запереченнях. Як сказав Семовий брат Макс на своїй бар-міцві три роки по тому: «Тобі лишається тільки те, що відмовляєшся відпускати». Наскільки Джейкоб бажав бути приналежним до спільноти (її історії, культури, ідей і цінностей), настільки ж йому хотілося б вірити в існування глибшого значення не лише для себе, але й дітей та їхніх дітей — світла, що горітиме після нього.

Коли Джейкоб і Джулія почали зустрічатися, то часто говорили про «релігію на двох». Це була б ніякова тема, якби вона не робила їх шляхетнішими. Їхній шабат: щоп'ятниці Джейкоб читав Джулії листа, якого писав протягом тижня, а вона цитувала напам'ять вірша; не запалюючи світла, вимкнувши телефон і сховавши годинники під подушку обшитого червоним вельветом крісла. Вони повільно вечеряли, а перед тим повільно готували; потім наповнювали ванну та кохалися, доки піднімалася вода. Прогулянка на світанку щосереди: дорога, якою ходжено-переходжено щотижня, перетворилася на невігадливий ритуал, допоки стежка не стала нагадувати їхній життєвий шлях. Лесть непомітно, але саме вона. Щоразу під час Рош-Гашана

¹ Кашрут — це зведення законів про дозволену і заборонену Торою їжу.